
Damijan Guštin

Žrtev kot objekt in subjekt vojne (Slovenski tisk o žrtvah v letih 1941-1945)

Žrtev je v človeški mitologiji, religiji in tudi etiki, morali, ena od osrednjih tem. V naši civilizaciji, ki temelji v glavnem na krščanski etiki, sicer oplemeniteni z antično-renesančnim humanizmom, pa sploh,¹ Žrtvovati, tudi življenje, za pravo stvar je torej razumljeno kot nekaj pozitivnega. Žrtev² ima dve dimenziji: družbeno in notranječloveško, ko se človek tudi zavestno odloča o žrtvovanju samega sebe, ko se z žrtvijo sprijazni in jo sprejema. Ko pa je žrtveno dejanje izvedeno - in v primeru izgube življena je povsem dokončno - žrtev učinkuje še naprej, v zavesti živih. Individualna žrtev dobi družbeno dimenzijo, učinkuje na druge posameznike in družbene skupine.

Odvzem življenja v vojni ima dvojen namen: da izloči nasprotnika, ki se ga drugače ne da izločiti, in da ga eliminira kot človeško-bitje. V prvem primeru je žrtev torej v vlogi skrajnega sredstva za dosego zmage, cilja; je torej izraz brezobzirnosti izvajanja določene politike, ali če se izrazimo s sodobnimi besedami poglavnika Anteja Pavelića: "Hrvatska je vesela svojih žrtev za uničenje boljše-vizma."³

Čeprav je žrtev le stranski, a neizogiben produkt vojne, pa jo ta postavlja v občečloveškem smislu v ospredje, saj je vojna edini družbeno in celo zakonsko priznan način uničevanja drugih skupin človeške vrste. Odvzemati življenja drugim kljub napredku tehnologije ubijanja, ki postaja vedno bolj brezosebna, skoraj ni mogoče brez skrajnega tveganja izgubiti lastno življenje, kakor tudi reševati življenja svojih, ne da bi tvegali lastno. Vojna spodbuja skrajnostna dejanja. Zato so tudi mogoči tako silni posredni vplivi žrtev na dogajanje. Tako ali drugače postane žrtev objekt čaščenja ali zaničevanja, spomina in pozabljanja, ki gre celo čez običajne etične postulate o pietetnem odnosu do mrtvih.⁴

Druga svetovna vojna je bila sicer še klasična vojna - vendar pa z izpopolnjenimi orožji, ki jih je prinesel tehnološki razvoj pred in še bolj med vojno - v kateri so države stremele za osvojitvijo novih teritorijev in materialnih bogastev, vendar

¹ Prim. A. Vuga: Žrtev: slovar religioznih pojmov. Slovenec LXXVI, 7.11. 1992, št. 258.

² J. Pečar: Žrtve vojne - viktimologija vojne. Revija za kriminalistiko in kriminologijo 43, št. 3, 1992, str. 71-79;

³ Slovenski dom (dalje SD) VI, 17.9. 1941, št. 214, str. 1.

⁴ Zgodovinarji smo v želji, da bi se izognili politizaciji in iz čustvene določenosti izvirajoči neobjektivnosti, naredili svojevrsten odklon od realnosti zgodovinskega dogajanja, ko smo želeli žrtve obravnavati izolirano, kot kvantifikacijo realnega dogajanja. Toda gre za nekaj več, saj je žrtev ne le končni seštevek zgodovinarja, demografa, pač pa je bila tudi akter takojšnjega in poznejšega zgodovinskega dogajanja. Akter tudi v svoji povsem pasivni vlogi mrtveca, ko se je objektivno vzeto zgodovina, pa tudi ves svet, za tisto določeno osebo končal.

pa je pomenila tudi vojno proti določenim kategorijam prebivalstva, kot so bili Židje, Romi, v nekem pogledu Rusi, celo Slovenci. Tehnološki napredek je omogočil tudi bojevanje, ki je v veliki meri lahko poseglo tudi proti civilnemu prebivalstvu, ki ga je pritegnilo v vojskovanje kot cilj napada - do končnega atomskega poka, ki je brez vsake izbire moril celotno prebivalstvo dveh mest.

Ker je vojna stanje, ki se razlikuje od običajnega, zahteva tudi oblikovanje drugačnih družbenih vrednot. Žrtvovanje je pomemben sestavni del vojne, zato je ustvarjanje ustreznega sprejemanja žrtve oblastni eliti pomemben sestavni del obveščanja in propagande. Nameni, ki jih ob tem hoče doseči, so na eni strani ublažitev šoka, ki nastane ob smrti sovojakov in svojcev, "dobrih", "naših", motiviranje ob njihovi smrti in potešitev frustracije ob smrti "onih", "slabih". Seveda je del tega občutja vsajen globje v človekovo zavest, kot je mogoče to doseči z medijsko obdelavo, vendar pa je ta občutek še težje merljiv kot vpliv medijev.⁵ Ni mogoče podcenjevati neposrednega vpliva oblastnih dejavnikov na pisanje časopisja,⁶ bodisi v pozitivni smeri - kaj je treba pisati - bodisi v negativni - cenzura, vendar pa to ne spreminja dejstva, da je v mešanju teh silnic časopisje pisalo tako, kot pač je - in le to je predmet te analize.

1. Odnos do žrtvovanja

"Žrtev se ne bojimo, temveč vemo, da brez njih ni, ne bo in ne more biti svobode. Vsak pravi bojevnik za svobodo slov. naroda je danes pripravljen žrtvovati vse - zdravje, družino, življenje. (...) Iz naših žrtev, ki jih občudujemo, raste nezlomljiva borbenost in pripravljenost na nove žrtve."⁷ je zatrdil pisec, najbrž eden od vodilnih mož narodnoosvobodilnega gibanja, v enem zgodnejših Slovenskih poročevalcev. Narodnoosvobodilno gibanje, ki je zastavilo svojo akcijo zoper okupacijo, je moralo računati na velike žrtve, ljudi k njim spodbuditi, a tudi pripraviti. V tem mu je bilo v veliko pomoč komunistično jedro, ki je bilo že prej vzgajano v osebнем žrtvovanju za kolektiv.⁸ Še kako prav jim je prišel poziv vseslovanskega kongresa v Moskvi: "Mi hočemo za vsako ceno in ne glede na žrtve (...) uničiti jarem nemškega fašizma."⁹ Pozivanje na žrtvovanje je bilo stalnica, spreminjala se je le utemeljitev: "Velika zmaga, ki je pred nami, je vredna da žrtvujemo zanjo vse."¹⁰ je trdil eden od člankov v Partizanskem dnevniku pozno jeseni 1944.

⁵ V razpravi so kot mediji upoštevani predvsem časopisi, ki so izhajali v Ljubljani: Slovenski dom, Slovenec, in ilegalno časopisje narodnoosvobodilnega gibanja: Slovenski poročevalec, Partizanski dnevnik, Ljudska pravica, Mladina.

⁶ Prim. npr. odnos do vojnih dopisnikov v Phillip Knightley: Prva žrtev; Vojni dopisnik kot junak, propagandist in ustvarjalec mitov od krimske do vietnamske vojne. Ljubljana 1981, str. 241-295.

⁷ Slovenski poročevalec (dalje SP) II, 16.8. 1941, št. 12, Zgodovinski polet slovenskih narodnih sil.

⁸ Prim. Delo, organ centralnega odbora KPS, januar 1941, št. 3, Resolucija pete konference KPJ.

⁹ SP II, 17.8. 1941, št. 13, Manifest vseslovanskega sestanka v Moskvi.

¹⁰ Partizanski dnevnik (dalje PD) II, 24.9. 1944, št. 254, Zmaga je blizu. Prim. tudi SP VI, 1. 3. 1945, št. 7, O dolžnosti in žrtvovanju, s premislekom, kaj je res žrtev.

Bolj zapleten je bil motiv strani, ki se je postopoma oblikovala kot opozicija zoper Osvobodilno fronto. Potem ko se je opredelila za podreditev dejstvu okupacije in okupatorjem, je bila njena skrb že od prvih dni okupacije to, da ne bi Slovenci počeli ničesar, kar bi povzročalo nepotrebne žrtve¹¹; nasprotniki so to taktiko poimenovali taktika čakanja. "So med Slovenci ljudje, natovorjeni s starimi grehi nad narodom, ki bi radi zagodrnjali: kaj ni škoda žrtev, kaj še ni prezgodaj? Te ljudi vprašamo: Gospoda, koga in kaj ste vi žrtvovali za svobodo slovenskega naroda in kaj daje vam moralno pravico, da svarite pred žrtvami tiste, ki so pripravljeni žrtvovati vse?"¹² In še bolj neposredno: "Kdor danes, ko se bije vojna na življenje in smrt podjarmljenih in ogroženih narodov, ne ve in ne zna nič boljšega kot svariti pred "prevelikimi žrtvami", ta pomaga objektivno prav tistim, ki sejejo smrt."¹³ Sredinsko stališče je poskušalo doseči uravnovešanje: "Žrtve nepremišljenih ubojev in sabotraž so velikokrat čisto nepotrebne in bolj škodljive kot pa koristne, ker ženejo del ljudi v nepremišljen odpor in s tem v naročje okupatorjev, po drugi strani pa zapravljajo energije, ki ki jih bomo tako krvavo potrebovali v usodnem trenutku. (...) Nismo za strahopetno uslužnost okupatorjem, tudi ne za ceno žrtev, toda mero je tudi tukaj treba poznati."¹⁴

Glavni nasprotni argument je bila nesmiselnost žrtev maloštevilnega naroda, glede na to, da se vojna odloča na velikih bojiščih. "Slovenci! Ne igravimo se s slovenskimi življenji. Danes je čas dela in priprav. (...) poslušajmo resne glasove in klic svoje vesti, ki nam pravi, naj ohranimo to peščico Slovencev živo."¹⁵ Ob nastopu službe ljubljanskega župana se je na meščane obrnil general Rupnik: "Ta družba (...) zaslepljeni del naše mladine pa hujska v nezakonito vojno, ki zahteva od našega naroda strašne in popolnoma nekoristne žrtve, da nam zato grozi popoln propad."¹⁶ Skrajn primer nakazovanja, da OF sili v početje, ki je povsem nesprejemljivo, je zabeležen kot pogovor z dr. Milanom Lemežem poleti 1941 v Ribnici. "Ko ga je dotični vprašal, čemu te žrtve, je dobil odgovor: Žrtve morajo biti! Zato moraš tudi ti za njimi. - Ne moram. Sicer pa imam ženo in otroka. - Ti si egoist!" ga je zavrnil dr. Lemež.¹⁷ Ta Lemežev poudarek je propagandno pisanje Slovenskega doma še večkrat zajedljivo oponeslo. "Žrtve morajo biti", naj bi zatrjevali predstavniki OF nasprotnikom in ti jim vračajo ledeno posmehljivo obnaševanju zločinov partizanov na osvobojenem ozemlju spomladi in poleti 1942.¹⁸

¹¹ SD VI, 11.4. 1941, št. 83, Slovenci, Ljublančani; 15.11. 1941, št. 85, Ljubljana je ostala mirna in dostojanstvena. ("Nikar nepremišljenih dejanj posameznikov, ker bi od teh trpela celota, vsa Ljubljana, ves narod!"). Prim. tudi letake Slovenci, Slovenke in Slovenci, združimo se! (Združeni Slovenci) iz jeseni 1941, Slovenci!, Združena Slovenija št. 1 (1941). Glej B. Repe: Mimo odprtih vrat, Ljubljana 1988, str. 45, 46, 49.

¹² Glej op. 7.

¹³ SP II, 23.8. 1941, št. 14, Ognjeni krst slovenskih partizanov.

¹⁴ Okrožnica št. 1 (1941) (Združeni Slovenci), Slovenci! Združimo se! Glej B. Repe, nav. d., str. 46.

¹⁵ Svobodna Slovenija (1941), št. 1, Slovenci!. Glej B. Repe, nav. d., str. 49.

¹⁶ SD VII, 6.6. 1942, št. 126.

¹⁷ SD VII, 30.9. 1942, št. 222, Ribniška dolina obtožuje svoje krvnike.

¹⁸ V znamenju Osvobodilne fronte, Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini. Ljubljana 1943-XXI, 184 str.

2. Odnos do žrtev

Če je žrtev v principu bodisi dobra, bodisi vsaj nevtralna, je pričakovati, da bo odnos do nje še toliko bolj poudarjeno pozitiven. V dobro žrtvam učinkuje tudi tradicija, zapovedana pieteta do mrtvih. In res, lastne žrtve na eni in drugi strani so skrbno obeležene.

Na odporniški strani prvi padli partizani in aktivisti dobe časopisne osmrtnice, pozneje v glavnem le pomembnejši aktivisti in poveljniki. V obliki osmrtnice Avgustu Žigonu je konec julija 1941 v tisku nastopila prva omemba konkretne žrtve.¹⁹ Po ustrelitvi prve skupine talcev - pripadnikov krške partizanske skupine je Slovenski poročevalec objavil osmrtnico s posvetilom: "Vaša smrt bo le še razplamtela odpor slovenskega naroda! Živi ste se borili proti zatiralcem, vaš mučeniški spomin je goreč poziv na neizprosni odpor, na žilavo borbo do zmage!"²⁰

Vojaški komunikaji in poročila o bojih v odporniškem tisku so običajno vsebovala tudi podatke o lastnih izgubah v bojih, posebno če so bili manjši od pripisanih sovražnikovih.²¹ V prvih so sledile tudi posebne osmrtnice za padle partizane, pa tudi člane KPS in njene politične funkcionarje.²²

Toda ne mine dolgo, ko se mnogo raje uporablja dejanje samo, žrtev v propagandnem nastopu zamenja zločin; propaganda začne iskati storilca, krivca, ne zadovolji se več zgolj z žrtvijo: "To so nadvse jasni zločini nad narodom, ki vpijejo k Bogu po maščevanju, zločine ki vedno bolj in bolj očitujejo svojo ost proti veri in cerkvi."²³ Najbrž gre na eni strani za učinkovanje prepogostega omenjanja žrtev, ki bi lahko delovala deprimirajoče, na drugi pa za potrebo, da se dosežen efekt (ogorčenje, odklonitev) usmeri v dejanje. Brez žrtve ni možno, a dobi stransko vlogo.

Podobno je na nasprotujoči strani. Za prvo žrtev, ki je padla za svobodo slovenskega naroda, je Slovenski dom razglasil kar dr. Franca Kulovca, v bombardiranju Beograda ubitega ministra, ki so ga v osmrtnici imenovali prvega padlega vojaka za domovino.²⁴ V prvih mesecih je bilo dojemanje žrtev bolj senzibilno, saj so bile žrtve še relativno redke. Tako je bila obeležena smrt policijskega agenta Viktorja Jagodica, ki je padel v obstreljevanju z Marjanom Majcnom v Šiški avgusta 1941.²⁵ Toda številne smrtne kazni na nemškem delu slovenskega ozemlja so šle mimo uradnega časopisja dokaj neprizadeto, pa čeprav

¹⁹ SP II, 25.7. 1941, št. 9.

²⁰ SP II, 9.8. 1941, št. 11.

²¹ SP II, 16.8. 1941, št. 12, Komunique poveljstva slovenskih partizanskih čet; Napad na žandarmerijo v Zagorju; 23.8. 1941, št. 14, Ognjeni krst slovenskih partizanov;

V članku Ognjeni krst slovenskih partizanov je pisec izrecno zatrdil: "Njihove žrtve so neprimerno manjše od žrtev okupatorjev."

²² SP II, 23.8. 1941, št. 14; Delo, organ centralnega odbora KPS, avgust 1941, št. 2, september 1941, št. 3, februar 1942, št. 1

²³ SD VII, 27.4. 1942, št. 94, Nova grozodejstva morilskih tolp.

²⁴ SD VI, 7.4. 1941, št. 79, Voditelj dr. Kulovec - prvi padel v boju za svobodo; SD 9.4. 1941, št. 81.

²⁵ SD VI, 12.8. 1941, št. 184, Slovesen pokop žrtve, padle v izvrševanju službe.

je šlo za 26 mrtvih (ustreljenih) Slovencev.²⁶ Mnogo bolj so občutljivi v ilegalnem časopisju: "Na sto in sto je poklanih, koliko pa jih je vrženih v ječo!. Otroke nam more in jih žive sežigajo!"²⁷

Pravi preobrat v ljubljanskem legalnem časopisju je nastal marca 1942, ko so bili v kratkih razmakih likvidirani Franc Župec, Jaroslav Kikelj in duhovnik Hubert Leiler. Zlasti tisk katoliške provenience je postal naenkrat zelo izčrpen v predstavitvi vprašanja partizanskih zločinov. Zakaj je prav tedaj nastopila sprostitev italijanske cenzure, iz tiska ni mogoče ugotoviti. Dotedaj legalni časniki očitno niso smeli pisati o nasilnih smrtih. Osmrtnice žrtev Varnostnoobveščevalne službe v njih so take, da ni mogoče razbrati, da gre za nasilne smrti. Fanouš Emmer in Avgust Praprotnik²⁸ bi povsem lahko umrla tako, kot so drugi spoštovani udje meščanskega občestva.

Toda 21. marca 1941 je Slovenski dom prvič izšel s povsem nedvoumnim naslovom Zločinski umor slovenskega katoliškega mladeniča;²⁹ gre za Franca Župca, podzaupnika direktorija Univerzitetne mladine Ljubljanske pokrajine (OUL) in dejavnega člana Katoliške akcije. Časopis ga je razglasil za "žrtev divjaškega komunizma" in obenem "simbol slovenskih kulturnih naporov in požrtvovalnosti do groba (...)"³⁰, celo za "prvo nedolžno žrtev iz katoliških vrst".³¹

Zatem se je spirala vrtela vedno ostreje. Že čez dva dni je moral katoliški tabor zabeležiti novo bolečo žrtev: v atentatu je v Ljubljani padel Jaroslav Kikelj, predsednik Katoliške akcije za študente in član direktorija OUL.³² Obema so priredile pravi demonstrativni pogreb z množično udeležbo. V pogrebno povorko so se uvrstili tudi najvišji okupacijski civilni in vojaški odličniki in najvišja duhovščina s škofom na čelu.³³ Istočasno je umrl po treh tednih v atentatu hudo ranjeni duhovnik Hubert Leiler. V splošnem ogorčenju je dobila tudi njegova smrt posebno težo. Matija Škrbec je v nagrobnem govoru ugotovil, da "njegova smrt pomeni tudi grožnjo vsej duhovščini. Toda bolj kot kdaj prej je duhovščina združena okoli svojega škofa."³⁴ Višek je dosegla ta javna manifestacija ob pogrebu dr. Lamberta Ehrlicha, ki so se ga udeležili vsi najvišji okupatorski in slovenski odličniki, razen škofa, ter okoli 8000 do 10.000 ljudi.³⁵

Okupatorji opravljajo pogrebe z vojaškimi častmi, uredi nova vojaška pokopališča, dostojanstveniki se poklanjajo "manom italijanskih vojakov" na starih in novih vojaških pokopališčih. Vojaško pokopališče italijanskih vojakov

²⁶ SD VI, 12.8. 1941, št. 184, V treh vrstah; 14.8. 1941, št. 186, Brezobziren nastop proti komunistom.

²⁷ Prim. letak Slovenci, Slovenke (Združeni Slovenci) B. Repe, nav. d., str. 45.

²⁸ Prim. SD VI, 9.12. 1941, št. 283; VII, 23.2. 1942, št. 44;

²⁹ SD VII, 21.3. 1942, št. 64.

³⁰ Prav tam.

³¹ SD VII, 23.3. 1942, št. 65, Tisoči so spremili do groba žrtev zverinskega umora.

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ SD VII, 25.3. 1942, št. 66, Slovenski duhovnik - nova nedolžna žrtev komunističnih morilcev; 26.3. 1942, št. 67, Pristrčno slovo Ljubljane od ubitega duhovnika Huberta Leilerja.

³⁵ SD VII, 1.6. 1942, št. 122, Ljubljana se je zgrnila okrog groba dr. Ehrlicha in Rojica.

iz prve svetovne vojne na Žalah v Ljubljani so novi pokrajinski oblastniki spremenili v obvezno mesto protokola.³⁶ Vsak pomembnejši funkcionar, ki je prišel iz Rima v novo pokrajino, je obiskal tudi italijansko vojaško pokopališče, položil venec, s tem poudaril italijanske sledove.³⁷ Ob svojem drugem obisku v Beli Krajini je visoki komisar Grazioli obiskal tudi novopostavljeno vojaško pokopališče v Črnomlju in "se poklonil manom padlih vojakov italijanske vojske".³⁸ Ob prvi obletnici prihoda italijanskih čet v Ljubljano se je visoki komisar "spomnil slavne žrtve padlih" s tem, da je obiskal vojaško pokopališče, kjer so eden poleg drugega ležali "naši padli prejšnje in sedanje vojne".³⁹

Posebna oblika zaznavanja žrtev je bilo tudi spremljanje izgub na svetovnih bojiščih. Nasprotna stran je sprva imela pomembno prednost, saj ji je vsaj v prvem obdobju vojne razvoj dogodkov šel v prid. Kaj ugodno je bilo bralcem sporočati iz tedna in teden koliko tisočev sovjetskih vojakov je bilo "uničenih"⁴⁰, a vendar ne povsem lahko, če je hkrati zahodno britansko in ameriško časopisje preverjalo navedbe njihovih lastnih izgub.⁴¹ Toka vesti z zavezniške strani pač ni bilo mogoče povsem zapreti. Tudi ilegalno odporiško časopisje se je posluževalo, če je le bilo mogoče, zlasti vzhodne fronte in objavljalo izgube nemške in satelitskih armad, ki so bile v sovjetski uradni interpretaciji še grozljivejše.⁴² Žrtve ekspedicijske armade na vzhodni fronti so pospremili s pompoznim, pretiranim člankom, v katerem so jih slavili kot "najslavnejše dejanje v zgodovini človeške omike".⁴³

Spomladi 1943 je skupina piscev in propagandistov OF nasprotujoče strani izdala v knjižni obliki prvo zbirko gradiva, ki je povzela ali navedla veliko večino gradiva o žrtvah, ki ga je objavilo dotedaj ljubljansko časopisje. V *znamenju Osvobodilne fronte* je knjižica označila vse žrtve svoje strani, vendar pa je tudi ta knjižica jasno namenjena govoru "o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini", kakor pravi podnaslov, so torej žrtve le vzporeden produkt.⁴⁴ Vendar pa je v knjižici prva sistematična slika žrtev protikomunistične strani, bolj rečeno žrtev, ki so bile za ta tabor argument v osnovnem sporočilu knjige: "Osvobodilna fronta je ne le v službi naših narodnih sovražnikov, temveč je sama poglavitni

³⁶ SD VI, 30.4. 1941, št. 98, V čast italijanskim žrtvam iz svetovne vojne; 26.5.1941, št. 119, Eks. Minister Bottai si je v soboto ogledal slovenske kulturne ustanove, grad in italijansko vojaško pokopališče.

³⁷ SD VI, 26.5. 1941, št. 119.

³⁸ SD VII, 24.11. 1942, št. 269, Ljudstvo Bele Krajine je prisrčno sprejelo Vis. komisarja in mu dokazalo hvaležnost ter zadržilo zvestobo.

³⁹ SD VII, 13.4. 1942, št. 82, Slovesnosti ob obletnici prihoda italijanskih čet v Ljubljano.

⁴⁰ SD VI, 20.9. 1941, št. 217, Nemška vojska zasedla Kijev, prestolnico Ukrajine.

⁴¹ SD VI, 23.9. 1941, št. 219, Angleško pretiravanje o nemških žrtvah v Rusiji.

⁴² SP II, 11.7. 1941, št. 8, 14 dni vojne na Vzhodu; 30.8. 1941, št. 15, Lozovski: Rezultat dvomesečne vojne. V sovjetski verziji so navajali naslednje številke: lastne izgube 150.000 padlih, 110.000 pogrešanih, 440.000 ranjenih. Nemške izgube: 2.000.000 ubitih, ranjenih in ujetih.

⁴³ SD VIII, 12.3. 1943, št. 58, Italijanske žrtve v Rusiji - najslavnejše dejanje v zgodovini človeške omike.

⁴⁴ V *znamenju Osvobodilne fronte*, Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini, Ljubljana 1943-XXI, Ljudska tiskarna, 184 str. Cena 8 lir. Knjiga je izšla konec marca 1943. Prim. SD VIII, 30.3. 1943, št. 71, V *znamenju Osvobodilne fronte*.

sovražnik našega ljudstva.”⁴⁵ Poleg samih navedb vosovskih likvidacij v Ljubljani so podali sistematičen pregled civilnih žrtev po 28 župnijah v Ljubljanski pokrajini (od okoli 200), navedli vidnejše ubite podeželske veljake, duhovnike, člane Katoliške akcije.⁴⁶ V tem delu je navedenih 347 oseb. Za Loško dolino navaja tudi načrt likvidacij, ki naj bi jih izdelala partizanska stran spomladi 1943. Obsegal naj bi okoli 500 imen. V publikaciji *Črne bukve* leto pozneje so zatrdili, da načrt ni ostal le načrt, pač pa je partizanska stran dejansko likvidirala (ali izzvala represalije) v Loški dolini in Ložu okoli 500 ljudi.⁴⁷

Leto pozneje je ista skupina izdala popolnejšo in posodobljeno podobno publikacijo *Črne bukve*.⁴⁸ V njej najdemo nove številke žrtev, zlasti takoj po kapitulaciji Italije. Med zajetimi in v Kočevju in Ribnici zaprtimi 758 pripadniki MVAC naj bi bilo 329 žrtev.⁴⁹ Najpomembnejši del knjige je abecedni seznam civilnih in vojaških žrtev protikomunistične strani. Vsebuje nekaj stotin imen, ki pa po mnenju sestavjalcev “predstavlja komaj petnajstino vsega števila žrtev Osvobodilne fronte v Ljubljanski pokrajini”.⁵⁰ Dejansko vsebuje okoli 980 imen.

Toda nemogoče je, da bi žrtve obeh strani obravnavali enako. Lastne žrtve so precenjene, nasprotnikove podcenjene, ali kot se je pred leti izrazil kolega, delijo se v “svoje, ki so spomina in obžalovanja vredne, in nagnusno sovražno zalego, ki je ni vredno imenovati.”⁵¹ Pomemben element odnosa do nasprotnikove žrtve je tudi njegova tradicionalna pravica do dostojnega pogreba. V vojni to naenkrat ni več samoumevno. Sovražniku pogreb ni več zagotovljen. Tudi pogreba se ni bilo vedno dobro udeležiti, saj je lahko razumljen kot (politična) demonstracija. Narodnoosvobodilno gibanje naj bi večkrat poskušalo preprečiti udeležbo na pogrebih likvidiranih.⁵² In nasprotno, udeležba je za drugo stran že dokaz, da se strinja s pokojnikovim delovanjem: “4303 kropilci so dokazali, kako presoajajo zločinsko streljanje. In tisoči, ki bodo še danes in jutri ter v nedeljo pomolili pred žrtvama (...) pa naj še bolj jasno potrdijo, kako obsojajo podtalno zločinsko dejanje.”⁵³ Marsikdaj je mogoče zaznati, da je truplo tudi po smrti ostalo predmet sovrašva. Tako ljudje najdejo trupla po bojih, po zločinih ene ali druge strani.⁵⁴

⁴⁵ Prav tam, str. 6.

⁴⁶ Prav tam, str. 27-119.

⁴⁷ V znamenju Osvobodilne fronte, str. 160-166; *Črne bukve*, str. 79, 89. Po publikaciji komisije vemo, da je to pretiravanje, saj je partizanskih žrtev v vsem času vojne le 119, (sami so jih našli 86 oziroma 91), do kapitulacije pa je bilo vseh žrtev 369. Prim. S. Okoliš: *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 62-63.

⁴⁸ *Črne bukve*, O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944, 247 str.

⁴⁹ *Črne bukve*, str. 120-121.

⁵⁰ *Črne bukve*, str. 136-162.

⁵¹ Jože Dežman: *Pravica do smrti, Žrtve druge svetovne vojne pri nas, okrogla miza*. Borec, XLI, maj-junij 1989, št. 5-6, str. 593.

⁵² Glej op. 35; SD VII, 17.6. 1942, št. 135, Nove žrtve komunističnega nasilja (“Kljub temu, da so partizani po stari navadi razglasili, da bo vsak, kdor bo šel na pogreb, ustreljen, ...”) Primera se nanašata na pogreba dr. Ehrlicha in župana občine Brezovica.

⁵³ Glej op. 35.

⁵⁴ SD VII, 5.6. 1942, št. 125, Komunisti še naprej more zavedne slovenske fante.

Dojemanje nasprotnikovih, bolje sovražnikovih žrtev je obeleženo z mnogo večjo neobčutljivostjo, ki včasih preide v zmerjanje (izdajalec, denunciant, komunistični tolovaj, morilec) in (celo javno manifestirano) zadovoljstvo nad njihovo smrtjo. To je oponesel Ljubljčanom generalni vikar Nadrah: "In če nekdanjo lepo, slovensko belo Ljubljano vprašam, kakor nekdanji veliki duhovnik Kajfa pismarje in farizeje: Kaj se vam zdi, mi zdaj ne več bela ampak vsa rudeča odgovarja: Smrti je vreden!"⁵⁵

3. Instrumentalizacija žrtve (žrtev v povezavi s ciljem)

Žrtev je argument za obe strani, vendar z nasprotnim predznakom. Žrtev podkrepljuje različne stvari, toda s skupnim motivom: naša stvar je zato tehtnejša in več zaleže.

Pogosto je politično poentiranje: "Reakcionarna skupinica *Prebujene Slovenije* je izdala svojo drugo okrožnico (...), hkrati pa poziva na boj proti Komunistični Partiji, dobro vedoč, da so komunisti doslej največ žrtvovali v osvobodilni borbi. Kdor se danes bori proti Komunistični partiji - ta je na isti postojanki, kakor so nemški in italijanski zatiralci, ta je sovražnik in izdajalec lastnega naroda."⁵⁶ Gre za zelo zgodnjo kapitalizacijo žrtev, vsekakor prvi zaznan primer, v času ko še politični fantasti niso mislili na konec vojne. Tik pred njim pa - se že nakazuje utemeljevanje bodoče ureditve z argumentom žrtev. "Govorila je (V. Tomšič, op. p.) ženam o vprašanih bodočega miru, tistega miru, ki mora zrasti na temelju, zgrajenem iz kosti in krvi tisočev naših najboljših sinov."⁵⁷

V utemeljevanju velikega prizadevanja, da bi popisali čimveč vojnih zločinov nad slovenskim ljudstvom, ki so jih storili okupatorji ali z njim sodelujoči, so nujno nastopile tudi žrtve: "Kar je ostalo živih, je zajela velika in sveta dolžnost, ki nas veže na padle žrtve: zasledovati zločince in ne odnehati prej, dokler ne bo kaznovano sleherno grozodejstvo in poravnana vsa škoda..."⁵⁸

Podobno se je obnašala tudi druga stran. Zanje so bile zaradi okoliščin - pasivizacije, ki jo je sama zastopala - pomembne predvsem žrtve, ki so padle pod partizanskim nasiljem na osvobojenem ozemlju, posredno pa so krivili partizane tudi za žrtve, ki jih je povzročal italijanski okupator. Sprva so to opozorila: "In vprav ti zločinci, Slovenci so tisti, ki govore o vaši bodočnosti. Če bodo tako nadaljevali, bo edina bodočnost Slovencev na pokopališču."⁵⁹ Žrtve v boju s partizani so medijsko izrabljene: "Žrtve, ki so padle, naj nam bodo za vzgled v nesebičnem delu in odločni borbi proti vsem, ki hočejo s pobijanjem svojih bratov doseči svoje umazane cilje."⁶⁰ In nekoliko drugače, a vsebinsko enako: "Nedolžne

⁵⁵ SD VII, 1.6. 1942, št. 122, Ljubljana se je zgrnila okrog groba dr. Ehrlicha in Rojica.

⁵⁶ SP II, 23.8. 1941, št. 14, Izdajalci iz "Prebujene Slovenije".

⁵⁷ PD II, 13.5. 1945, št. 61, "Ne bomo prenehale z borbo vse dotlej, dokler ne kaznujemo poslednjega zločinca."

⁵⁸ PD II, 2.9. 1944, št. 232, Ves narod piše obtožbo.

⁵⁹ SD VII, 31.1. 1942, št. 25, Nove žrtve "partizanskega" nasilja.

⁶⁰ SD VII, 18.6. 1942, št. 136, Morilci nadaljujejo svoje zločinsko delo.

žrtve komunističnega terorja pa bodo vedno strahovito obtoževale početje komunističnih zločincev in ga pritirale do obsodbe.”⁶¹ A vendar je obsodba premalo, treba je ljudi pripraviti do dejanj: “Spričo tega imenika umorjenih in ranjenih bi morali reagirati tudi najbolj plašni.”⁶²

Posebna oblika instrumentalizacije je tudi kopičenje (štetje) žrtev, seveda tistih, za katere se je kazal propagandni interes. Narodnoosvobodilno gibanje je bilo v tem pogledu objektivno v težjem položaju, saj ni imelo podrobnejšega pregleda nad lastnimi žrtvami, še manj pa želje, da bi objavljali vse izgube, saj bi to lahko postalo kontraproduktivno. Vendar so se okoliščine spremenile v drugi polovici vojne, ko so seštevki žrtev postali podlaga za obtoževanje vojnih zločincev. Tako se je začelo jeseni 1944 pisati o 4500 ali 4700 mrtvih internirancev na Rabu, o 8000 žrtvah italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini, o 1000 talcih, ki so jih taisti postrelili,⁶³ o 80.000 žrtvah nemške okupacije na Štajerskem.⁶⁴ Zdaj so bile to opeke za zidanje zahtev po Primorski, za izročitev italijanskih vojnih zločincev, za dokazovanje kako mora priti ura “stroge, a pravične sodbe” ob koncu vojne.⁶⁵

V drugem taboru opazimo popoln (zapovedan) molk o številu mrtvih vse do tistega trenutka, ko so z njimi začeli podkrepljevati zločinskost komunizma in tezo o (boljševiški) revoluciji. Že jeseni 1941 so se pojavili prvi članki, ki so s posebnim poudarkom opozarjali na drugo plat partizanstva, na uboje na podeželju.⁶⁶ Proti koncu aprila 1942 je Slovenski dom izračunal, da so partizani pobili v zadnjih treh mesecih 42 oseb in jih 23 ranili.⁶⁷ Po italijanski ofenzivi so naredili podrobnejši obračun in objavili, da so partizani pobili okoli 1500 civilistov, dotedaj naj bi našli okoli 800 trupel.⁶⁸ Pozimi 1942/43 je številka še narasla in dosegla 4000 žrtev.⁶⁹ V silvestrski pridigi konec leta 1942 je škof Rožman oznanil, da je v iztekajočem se letu izgubilo življenje med 10.000 in 15.000 Slovencev.⁷⁰ V Črnih bukvah so ocenili dotedanje število žrtev, ki jih je povzročilo narodnoosvobodilno gibanje zgolj v Ljubljanski pokrajini na 15.000 oseb, ta številka se ponavlja še večkrat.⁷¹ Spomladi in poleti 1942 naj bi bilo po statistiki “Vrhovnega poveljstva NOV” 3000 ubitih civilistov.⁷²

⁶¹ SD VII, 12.6. 1942, št. 131, Vse obsodbe vreden komunistični zločin.

⁶² SD VII, 23.4. 1942, št. 91, Žrtve partizanov v Ljubljanski pokrajini.

⁶³ PD II, 10.3. 1945, št. 59, Vrana vrani...

⁶⁴ Ljudska pravica V, 1.5. 1944, št. 5, Noben teror ni mogel zlomiti slovenskega naroda.

⁶⁵ Prim. D. Guštin: Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944-1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov. Prispevki za novejšo zgodovino XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 111-127.

⁶⁶ SD VI, 20.11. 1941, št. 268, “Junaška dejanja partizanov”; SD VI, 22.12. 1941, št. 294, “Junaštvo” partizanov; SD VII, 31.1. 1942, št. , Nove žrtve “partizanskega” nasilja; SD VII, 6.3. 1942, št. 54, Nov zverinski umor “partizanov”.

⁶⁷ SD VII, 23.4. 1942, št. 91, Žrtve partizanov v Ljubljanski pokrajini.

Opozoriti velja, da se podrobnejše navedbe ne ujemajo s končnim številom.

⁶⁸ SD VII, 10.9. 1942, št. 205, Komunisti so do sedaj pobili okoli 1500 ljudi.

⁶⁹ SD VII, 29.9. 1942, št. 221, Pošteno slovensko ljudstvo - žrtev načrtne komunistične morije.

⁷⁰ SD VIII, 2.1. 1943, št. 1, Človeška in božja bilanca v letu 1942.

⁷¹ Črne bukve, str. 61.

⁷² Črne bukve, str. 71. Postavlja se vprašanje, kdaj je bilo pobitih ostalih 12.000 oseb, saj so tudi sami avtorji označevali omenjeno obdobje za najhujše v vsej vojni.

Spomladi 1942 se je začelo svojevrstno tekmovanje v zadajanju žrtev v vsej svoji krutosti. Sledila mu je takojšnja medijska uporaba. Nemški okupator je že od poletja 1941 objavljaj na velikih lepakih večino usmrtitev pripadnikov odporiškega gibanja na Štajerskem in Gorenjskem; lepake so praviloma izobešali vsaj v občinskih središčih, tako da je njihova usmrtitev bila splošno znana;⁷³ ljudje so zanje izvedeli tudi v prekomejni Ljubljanski pokrajini.⁷⁴ Zdaj je podobno prakso uvedel tudi italijanski okupator, in sicer za na smrt obsojene pred vojaškim vojnim sodiščem ali posebnim sodiščem za zaščito države.⁷⁵ Ko je konec aprila uvedel možnost streljanja talcev⁷⁶ izmed osumljenih protitalijanskega delovanja, je vse ustrelitve talcev začel objavljati v ljubljanskem časopisu. Tako je 29. aprila objavil ustrelitev prvih šestih talcev in nato do ofenzive še ustrelitev 12 skupin.⁷⁷

Italijanski okupator je o svojih žrtvah v neposrednem okolju skoraj dosledno molčal, vendar pa je v centralnem vojaškem uradnem listu objavljaj redni mesečni pregled izgub; njegove povzetke je včasih objavilo tudi ljubljansko časopisje. Značilen pa je podatek, ki ga je objavil italijanski okupator po končani italijanski ofenzivi jeseni 1942. Oznanil je, da je v veliki ofenzivi od julija do novembra 1942 pobil v boju 2654 partizanov, 1625 se jih je predalo z orožjem v rokah, še okoli 1000 pa naj bi jih pokopali oziroma umaknili med boji partizani sami.⁷⁸

4. Zloraba žrtve

Zaradi čustvenega naboja, ki ga vsako omenjanje žrtev vzbudi, so žrtve primerno sredstvo manipulacije, vzbujanja (naj)nižjih instinktov. Pri tem se obe strani razlikujeta, kakor ju je opredeljeval tudi njihov namen.

Narodnoosvobodilno gibanje je žrtve uporabljaj za netenje pravičniškega srda, srda, ki naj izzvove in utrdi še ostrejši odpor. Podatke pa je rado pretirajlo in rado je uporabljaj mnogo težkih izrazov: grozodejstva švabobrancev, sadistična zverstva. "Toda vsa grozodejstva in divjanja, ki jih sedaj - tik pred svojim koncem - nad nami počenjajo, bodo drago plačali vodje in njihovi hlapci, do zadnjega vinarja; do zadnje glave."⁷⁹ Čeprav zakrito v frazo o strogi, a pravični sodbi, se je pogosto pokazajlo tudi pozivanje na 'upravičeno' maščevanje: "In vse to

⁷³ Prim. Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Tretja razširjena in dopolnjena izdaja poslovilnih pism za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski. (ured. M. Ževart in S. Terčak). Maribor 1978, str. 16-17; Stane Sinkovec: Begunje; Nemška okupacija 1941-1945. Kranj 1995, str. 210-243.

⁷⁴ SD VI, 12.8. 1944, št. 184; 14.8. 1941, št. 186, Brezobziren nastop proti komunistom; prim. Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945; I. V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 144, 147, 153, 162-163 in dr.; Lojze Ude: Moje mnenje o položaju; članki in pisma 1941-1944. Ljubljana 1994. (Referat o značaju Osvobodilne fronte 15. maja 1942), str. 55-57.

⁷⁵ SD VI, 6.10. 1941, št. 230, Ustanovitev izrednega sodišča; SD VI, 19.12. 1941, št. 292, Obsojeni teroristi; SD VI, 27.12. 1941, št. 297, Izvršena smrtna obsodba nad teroristi; SD VII, 11.2. 1942, št. 34, Dve obsodbi vojnega sodišča v Ljubljani; SD VII, 12.3. 1942, št. 58, Obsodbe pred vojnim sodiščem; SD VII, 27.6. 1942, št. 144, Obsodba in ustrelitev upornikov iz Monte Re (Nanosa, op.p) v Rimu.

⁷⁶ SD VII, 24.4. 1942, št. 92, Važen razglas vojaške in civilne oblasti; SD VII, 8.5. 1942, št. 104, Poostrena določila glede streljanja talcev.

⁷⁷ SD VII, 29.4. 1942, št. 96, Posledice komunističnih zločinov;

⁷⁸ SD VII, 28.11. 1942, št. 273, Proglas poveljnika XI. armadnega zbora.

⁷⁹ Kmečki glas I, 7. 2. 1944, št. 2, Dajali bodo odgovor.

brezmejno sramotenje, trpljenje in žrtve slovenskega naroda naj ne bo maščevano?"⁸⁰

Okupacijske oblasti so žrtve zlorabliale na eni strani kot sredstvo pritiska; njim je bilo najbolj učinkovito preprosto navajanje dejstev ob opozarjanju na posledice. Tako je visoki komisar sporočil članom sosveta: "Od 6. 10. je bilo ubitih 39 tolovajev, ranjenih 10, zajetih 58. Ukrepi bodo še strožji."⁸¹ Podobno vlogo je imelo tudi podrobno poročanje s procesa v Trstu proti 60-članski skupini Slovencev decembra 1941.⁸² Med tipične, a pretresljive načine sodi objavlanje lepakov in časopisnih obvestil o usmrtitvah za povračilo, o smrtnih obsodbah vojaških sodišč, o streljanju tako imenovanih talcev, kar so za Nemci začele prakticirati tudi italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini.

Osvobodilnemu gibanju nasprotujoča stran je uporabila bolj prefinjene propagandne prijeme. Potem ko je spomladi 1942 (prelom predstavlja več ubojev v kratkih časovnih presledkih) začutila, da gre za življenje, časopisje ni več poznalo mere. Zločin in "žrtev divjaškega komunizma" je postala stalna, dnevna tema s pogostim ponavljanjem. Vrstila so se poročila o partizanskih likvidacijah na podeželju in vosovskih v Ljubljani, podkrepljena s poudarjanjem zločinske narave nasprotne komunistične strani in pozivanjem na zaustavitev pobijanja. Dejanja so bila namerno pretirana. Komunisti so bili vedno divjaški, krvavih rok in bosih nog, umor zločinski, grozen, nečloveški, dejanje je bilo grozodejstvo, žrtve so bile zaklane ali vsaj razrezane. "Naš slovenski jezik ni dovolj trd, da bi lahko z njim izrazili strašno trpljenje številnih komunističnih žrtev, ki so padle pod zločinsko roko tako imenovanih "osvoboditeljev".⁸³ Sledi pozivanje na človečnost: "Ali imate srca iz kremenca, da vas nedolžne žrtve, ki ste jim pomagali kopati prezgodnje grobove, ne ganejo?"⁸⁴

Vse to je bila predpriprava za poziv na kaznovanje, povračila prizadejanega. Najprej je bilo pozivanje na božje maščevanje. Škof Rožman je na pogrebu Frančka Župca klical: "Pravični Sodnik, ki si maščevanje sebi pridržal, rotimo Te, maščuj se za nedolžno prelito kri. (...) Gospod maščuj se nad neznanimi, samozvanimi sodniki, nad brezvestnimi morilci in nad vsemi, ki od strasti zaslepljeni njihove zločine podpirajo in odobravajo..."⁸⁵ No, potem ko so prevzeli maščevanje v svoje roke, božje ni bilo več zadostno. "Fantje in možje! Neštevilna razmrcvarjena trupla nemo kličejo iz groba: Maščujte našo kri! Obvarujte naš rod!"⁸⁶ Potem ko je časopisje objavilo več stotin člankov o partizanskih grozodejstvih na prvem osvobojenem ozemlju, je zaželelo, da bi ljudstvo čimprej obračunalo s tovrstnimi 'osvoboditelji'. "Ljudstvo je doživelo grozne dni, zato vpije s številnimi nedolžnimi

⁸⁰ PD II, 22.3. 1944, št. 79, Kaznovali bomo zločince.

⁸¹ SD VI, 6.11. 1941, št. 256, Zasedanje sosveta Ljubljanske pokrajine.

⁸² SD VI, 3.12. 1941 - 16.12. 1941, št. 279-289.

⁸³ SD VII, 9.9. 1942, št. 204, Nova odkritja o komunističnih zločinih

⁸⁴ SD VII, 16.9. 1942, št. 210, Pol leta je minulo od smrti akademika Župca.

⁸⁵ SD VII, 23.3. 1942, št. 65, Tisoči so spremili do groba žrtev zverinskega umora.

⁸⁶ SD VII, 20.11. 1942, št. 266, Komunistična propaganda - poosebljena laž in potvorba resnice.

žrtvami v nebo po pravici in pravičnem maščevanju.”⁸⁷ In v imenu ljudstva sklenilo: “Nepopisen je srd ljudstva na partizane.”⁸⁸

Damijan Guštin

THE VICTIM AS AN OBJECT AND A SUBJECT IN THE WAR

(Slovenian war-time press and the victims in the years between 1941 and 1945)

S u m m a r y

The Second World War years in the so-called Ljubljana province, which was occupied and then annexed by Italy, was, for some, a time of mass resistance against the Italian occupier and, for others, of anti-resistance and collaborationism. A continuous and atrocious armed conflict claimed many victims both among the soldiers in combat and the civilian population, which was subjected to widespread terror by the aggressor in an attempt to subdue it completely. This terror was at its worst in 1942. The objective of the Communist-led national liberation movement was, apart from fighting the aggressor, the seizure of political power which implied the liquidation of many opponents who collaborated with the occupier. The conflict developed into a civil war which lasted from 1942 to 1945.

The national liberation movement propaganda in its underground press (*Slovenski poročevalec* (The Slovenian Reporter), *Ljudska pravica* (The National Right), *Delo* (Labour), *Partizanski dnevnik* (The Partisan Daily)), called upon people to fight Fascism to the point of sacrificing their own life, by exalting the ideals of freedom and independence and stressing that national survival was at stake. The Communists testified to these ideals through their personal example.

The pre-war Ljubljana newspapers (*Slovenec* (The Slovenian), *Slovenski dom* (The Slovenian Home), *Jutro* (The Morning) and *Slovenski narod* (The Slovenian People), continued to be published throughout the war, although in a slightly different form (part bilingual) and censored by the occupier. In compliance with the occupation policy, the press originally avoided the issue of victims, although it did report on the victims of the German aggression in neighbouring areas. Only in spring 1942, following a series of assassinations of prominent politicians accused of collaboration, the press launched a clearly one-sided and consistent campaign against the resistance movement, accusing it time and again of brutal lawlessness and condemning its executions of the most exposed collaborationists. The victims of the liberation movement were often listed and exalted. The victims of this intertwined, trilateral conflict have been a memorial and reminder for everyone involved, however, only those from among one's own ranks. The opponents' victims have been either ignored or despised. Each side has used its victims as an argument written in blood justifying its retaliation, political dominance and orientation.

⁸⁷ SD VIII, 19.2. 1943, št. 40, Partizanska krvava roka pri Sv. Križu nad Litijo.

⁸⁸ SD VII, 12.9. 1942, št. 207, Vedno več odkritij o komunističnih zločinstvih.